

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.53>

ЗМАГАЛЬНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Пилипенко Д.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент
декан факультету підготовки фахівців права,
правоохоронної діяльності, управління та економіки
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>*

Пилипенко Д.О. Змагальність як принцип кримінально-виконавчого права.

В статті розглянуто зміст та окремі сутнісні аспекти принципу змагальності у галузі кримінально-виконавчого права. Наголошено на тому, що цей принцип є міжгалузевим та характерним як для сфери публічно-правових відносин, так й сфери приватного права. Зазначено, що змагальність як правова засада є обов'язковою для всіх процесуальних галузей права, будь-то кримінально процесуальне право, цивільне процесуальне право, господарське процесуальне право, адміністративне право тощо. Зосереджено увагу, що більшість теоретичних концепцій визначення принципу змагальності у сфері публічно-правових відносин базується на здобутках науковців у сфері кримінального процесуального права. Зазначено, що цей факт є цілком логічним, оскільки в сфері кримінального процесу, особливо в судових стадіях його реалізації відбувається класичний змагальний процес між сторонами провадження, які реалізують протилежні процесуальні функції обвинувачення та захисту. Підкреслено, що для сфери кримінально-виконавчого права доцільно використовувати підходи щодо визначення змагальності у сфері кримінального процесу, але з певними сутнісними відмінностями. Зазначено, що сторони провадження як елемент відображення змагальності у кримінально-виконавчому праві відрізняється від визначення сторін в кримінальному процесі. Вказано, що у кримінально-виконавчому праві відсутнє класичне протистояння обвинувачення та захисту, яке є природним для кримінального процесу. Наголошено, що визначення сторін як невід'ємного елементу змагальності у кримінально-виконавчому праві має відбуватись з урахування наявних протилежних інтересів у цій галузі права, такими є публічний та особистий інтереси. Зазначено, що публічний інтерес у сфері кримінально-виконавчого права відстоюють представники держави, тобто посадові особи органів й установ виконання покарань, а також

прокурор, який, відповідно до закону здійснює функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Особистий інтерес, за таких умов, відстоюють засуджений та його представники.

Ключові слова: міжгалузевий принцип, публічно-правові відносини, сторони провадження, особистий інтерес, публічний інтерес.

Pylypenko D. Competitiveness as a principle of criminal and executive law.

The article examines the content and certain essential aspects of the principle of competition in the field of criminal and executive law. It is emphasized that this principle is interdisciplinary and characteristic of both the sphere of public legal relations and the sphere of private law. It is noted that competition as a legal basis is mandatory for all procedural branches of law, be it criminal procedural law, civil procedural law, commercial law, administrative law, etc. Attention is focused on the fact that most of the theoretical concepts of determining the principle of competitiveness in the field of public-legal relations are based on the achievements of scientists in the field of criminal procedural law. It is noted that this fact is quite logical, since in the field of criminal proceedings, especially in the judicial stages of its implementation, a classic adversarial process takes place between the parties to the proceedings, who implement the opposite procedural functions of prosecution and defense. It is emphasized that for the field of criminal enforcement law, it is appropriate to use approaches for determining adversariality in the field of criminal proceedings, but with certain essential differences. It is noted that the parties to the proceedings as an element of the reflection of competition in criminal enforcement law differ from the definition of the parties in the criminal process. It is indicated that the

classic confrontation between the prosecution and the defense, which is natural for the criminal process, is absent in criminal executive law. It is emphasized that the determination of the parties as an integral element of competitiveness in criminal executive law should take into account the existing opposing interests in this field of law, such as public and personal interests. It is noted that the public interest in the field of criminal executive law is defended by state representatives, that is, officials of bodies and institutions for the execution of punishments, as well as the prosecutor, who performs the function of supervising the observance of legality during the execution of sentences, as well as applying other coercive measures related to the restriction of personal freedom of citizens. Personal interest, under such conditions, is defended by the convict and his representatives.

Key words: interdisciplinary principle, public-legal relations, parties to proceedings, personal interest, public interest.

Постановка проблеми. Удосконалення правової сфери нашої держави здійснюється з урахуванням її базових, фундаментальних елементів. Перш за все до таких елементів належать принципи, що являють собою основу для визначення й врегулювання правовідносин в конкретній галузі права. Серед принципів, які мають визначальний вплив як регуляторів конкретної галузі права є міжгалузеві засади. Вказані принципи відображають собою міжгалузевий зв'язок в контексті регулювання ідентичних правовідносин. Одне з ключових місць серед вказаних засад безумовно належить принципу змагальності. Ця засада фактично визначає собою сутність правовідносин, які виникають між їх учасниками, які у свою чергу відстоюють протилежні інтереси в справі. На даний час в теорії кримінально-виконавчого права відсутня позиція щодо визначення сутності принципу змагальності в межах вказаної галузі права, а також визначення її ключових аспектів.

Стан опрацювання засади змагальності в кримінально-виконавчому праві враховує наукові дослідження такими науковцями як, О.М. Джужа, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, І.О. Харченко, І.С. Яковець, О.Г. Яновська та ін.

Метою статті є визначення принципу змагальності в межах кримінально-виконавчого права враховуючи теоретичні погляди галузей права системи кримінальної юстиції з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Принцип змагальності є невід'ємним атрибутом національної правової системи. Ця засада знайшла своє відображення в багатьох галузях права,

де вона відіграє ключову роль у регулюванні та збалансуванні інтересів учасників правовідносин. Слід зазначити, що про вагомість цього принципу свідчить факт його відображення в межах чинної Конституції України. Так, ця засада серед інших згадується у ст. 129 Конституції [1].

Чинна редакція КВК України у переліку принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань зафіксованих у ст. 5 цього закону не містить такої засади як змагальність. Крім того, серед науковців, ідея актуальності принципу змагальності для галузі кримінально-виконавчого права також не знайшла широкого відображення в межах наукових досліджень. При цьому аналіз чинних наукових робіт, які присвячені цьому принципу, доводить, що зазначені наукові рукописи у своїй питомій вазі, сконцентровані навколо вже сформованих положень чинних процесуальних законів (КПК, ЦПК, ГПК, КАСУ) та відповідно теоретичних поглядів, концепцій щодо них. На наше переконання, враховуючи концептуальний зміст засади змагальності, вона цілком є актуальною й для визначення, структурування й врегулювання окремого пласту правовідносин сфери кримінально-виконавчого права.

У цьому контексті слушним є твердження І.О. Харченко, яка наголошує, що принцип змагальності в стадії виконання вироку хоча і не діє прямо, як це відбувається в стадії судового розгляду, однак при вирішенні питань, які виникають у стадії виконання вироку, можуть простежуватися, хоча і не обов'язково, певні елементи та риси принципу змагальності, тобто прояв основних функцій кримінального процесу у правах, обов'язках, а отже, і в діях окремих суб'єктів» [2, с. 424]. Стосовно вказаного питання, також слід навести наукову позицію О.Г. Яновської, яка зазначає, що у випадку вирішення питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою засуджений має право брати участь у доказуванні не лише факту хвороби, а й характеристики його поведінки, вимагаючи надати документи, які б свідчили про відсутність стягнень, оспорювати негативні дані, що не відповідають дійсності. Адже лише активна діяльність сторін, спрямована на доведення своїх правових позицій перед судом, зможе розкрити поняття змагальності не у статичній, а в динаміці процесу реалізації цього принципу [3, с. 199]. Наведене твердження є цілком слушним за сутністю та вельми цікавим за своїм змістом.

Так, перш за все, автор обґрунтовує зміст принципу змагальності на прикладі реалізації правового інституту звільнення від відбування покарання, а саме звільнення від відбування покарання на підставі хвороби. Слід зазначити,

що цей інститут є в повній мірі міжгалузевим, а отже він врегульовується нормами КК, КПК та КВК. Тому, загальні правила реалізації цього інституту, враховуючи фундаментальні його положення й принципи у тому числі є в рівній мірі актуальними для положень зазначених законів, що регламентують порядок його реалізації. Вбачається, що наведене в рівній мірі стосується у тому числі й порядку умовно-дострокового звільнення засуджених від відбування покарання.

Слід зазначити, що О.Г. Яновська обґрунтовує актуальність змагальності на прикладі інституту звільнення від відбування покарання з точки зору фахівця з кримінального процесу, оскільки під час аргументації своєї позиції науковець використовує терміни «доказування», «сторони провадження» тощо. Це є природним та логічним з точки зору кримінального процесу та дещо не співпадає зі змістом чинного КВК у контексті визначення стадійності розгляду справ у тому числі стадії судового розгляду справи. Чинна модель інституту звільнення від відбування покарання побудована таким чином, що саме процедурність розгляду цього питання цілком й повністю сконцентрована в межах КПК (розділ VIII). Однак цей беззаперечний факт не робить інститут звільнення від відбування покарання природно та цілком галузево-залежним від галузі кримінального процесу. Цього висновку можна дійти з декількох підстав. По-перше, використання терміну «сторони» з точки зору їх кримінального процесуального розуміння під час реалізації інституту звільнення від відбування покарання є не в повній мірі слушним. Так, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК, а також глави 3 КПК, в чинному законі закріплено дві сторони: 1) сторона обвинувачення, 2) сторона захисту. Далі згідно з положенням п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК обвинуваченням в межах кримінального процесу визнається твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК [4].

Таким чином сторона обвинувачення має доводити винність у вчиненні злочину певною особою, а сторона захисту – має виправдовувати це твердження та протистояти йому. Аналізуючи зміст КПК та стадійність кримінального провадження, реалізація обвинувачення та захисту у вигляді однойменних функцій здійснюється упродовж всього кримінального провадження, враховуючи стадії судових проваджень з перегляду судових рішень. Однак, після остаточного рішення суду касаційної інстанції, за загальним правилом та у більшості випадків провадження у справі завершується. Відповідно до цього й припиняється змагаль-

ний процес у вигляді «протистояння» сторін обвинувачення та захисту, адже результат цього «протиборства» знайшов своє логічне відображення у вироку суду (обвинувальному чи виправдувальному). З цього моменту вести мову про принцип змагальності враховуючи виключно його зв'язок зі сторонами кримінального провадження (обвинувачення та захисту) – є не зовсім обґрунтованим. При цьому, як вже зазначалось, розгляд судом питання звільнення від відбування покарання відбувається вже після завершення вищевказаних кримінальних процесуальних стадій, тому застосування терміну «сторони» у згаданому кримінально-процесуальному контексті для визначення учасників справи щодо звільнення від відбування покарання потребує відповідного корегування. Те саме в рівній мірі стосується й терміну «доказування», адже процедурність доказування в межах КПК є невід'ємною від реалізації процесуальних функцій обвинувачення та захисту, а відповідно й сторін, що реалізують ці функції.

Отже, попри визначення виключно нормами КПК порядку розгляду судом питання звільнення засуджених від відбування покарання (за хворобою, з причини умовно-дострокового звільнення тощо), використання сталої кримінальної процесуальної термінології при цьому, з причин вказаних вище, доцільно з відповідною долею її змістовного корегування. Тому у подальшому, як вбачається, дослідження міжгалузевого інституту звільнення від покарання у тому числі має бути присвячене й виробленню відповідної термінології. На наше переконання, ця термінологія має враховувати й положення чинного КВК та в контексті розгляду судом зазначеного питання звільнення від відбування покарання доцільно використовувати термін учасники провадження або застосовувати сталий термін «сторони» з відповідним корегуванням. Засуджений та його представник (захисник) при цьому не є стороною захисту, а являють собою осіб, що відстоюють особистий інтерес засудженої особи в справі. При цьому прокурор, як учасник розгляду судом такої справи не є державним обвинувачем в справі, а є учасником судового розгляду, який відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру» реалізує функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [5]. Тому як вбачається, у випадку застосування терміну «сторони» під час визначення міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання, зміст його повинен містити дещо відмінне від кримінально-процесуального його значення.

Розбіжність у сприйнятті та змістовному наповненні терміну «сторони» під час реалізації міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання від визначенні цього ж терміну під час здійснення стадій кримінального провадження, у вигляді досудового розслідування й судового розгляду справи, тим не менш не змінює загальну «концепцію процесуальної суперечки», протистояння під час розгляду судом зазначеного питання. Таке протистояння є відображенням принципу змагальності в реалізації інституту звільнення від відбування покарання. При цьому, як вже зазначалось, це не є змагальність у стандартному, кримінально-процесуальному розумінні, тобто протистояння сторін провадження, які реалізують функції обвинувачення та захисту. У даному випадку змагальність змістовно полягає в іншому. Особа, яка відбуває покарання, відповідно до положень ст. 539 КПК подаючи до суду клопотання (подання) щодо звільнення від відбування покарання, відстоює виключно особистий, приватний інтерес. Представник такої особи у вигляді захисника (адвоката), а рівно й законний представник так само відстоюють інтерес засудженої особи, тобто її особистий інтерес. З іншого боку, згідно з положенням ст. 539 КПК, під час розгляду судом питань пов'язаних з вироком, у тому числі звільнення від відбування покарання бере участь прокурор. Як зазначалось вище весь обсяг правосуб'єктності прокурора при цьому продиктований єдиною метою нагляду за додержанням законів, яку він реалізує шлях виконання функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру»).

Таким участь прокурора, як представника правоохоронного органу та представника держави, під час розгляду судом питань пов'язаних з виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарань здійснюється у межах державного (публічного) інтересу із дотримання законності. Отже під час розгляду судом питань, які мають вирішуватись під час виконання вироків у кримінальних справах, у судому провадженні беруть участь особи, які відстоюють як особистий так й державний інтерес. За умов, коли під час розгляду судом питання звільнення від відбування покарання прокурор не заперечуватиме проти позиції, клопотання засудженого та/або його представника щодо вказаного питання, то про змагальність за таких умов вести мову не доречно. Проте, як це буває досить часто в умовах практичних реалій, прокурор цілком може заперечувати проти задоволення судом зазначеного клопотання

засудженого та/або його представника. Саме з цього моменту фактично ініціюється змагальний процес у цьому різновиді правовідносин, в якому особи, що відстоюють особистий інтерес в справі, з одного боку, «протистоять» прокурору як уповноваженій особі, представнику держави, який відстоює її інтерес. У такому «конкурентному протистоянні» головну роль звісно є відіграватиме суд, який вирішуватиме таку «суперечку» по суті. Отже, принцип змагальності під час реалізації міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання відображається у наявності двох сторін розгляду цього питання, які конкурують між собою відстоюючи різні інтереси у справі, інтерес особистий та інтерес держави.

Наведений приклад свідчить, що використання сталої кримінально-процесуальної термінології під час реалізації судом процедури звільнення від відбування покарання, не відповідає дійсному контексту та сутності цього міжгалузевого інституту. Тому, в цьому випадку як свідчить, вищенаведена аргументація, слухним є саме міжгалузевий підхід її визначення та сприйняття. Отже, враховуючи сутність інституту звільнення від відбування покарання, а також нормативну міжгалузевість його врегулювання, ключові його засади є в рівній мірі актуальними й для всіх галузей, що при цьому задіяні, враховуючи галузь кримінально-виконавчого права.

Висновки. Таким чином, міжгалузєва сутність принципу змагальності визначається сферою його застосування. Цей принцип є невід'ємною засадою всіх процесуальних законів. У сфері кримінальної юстиції міжгалузєвість цього принципу відображається у регламентації й у врегулюванні правовідносин, які являють собою комплекс правових норм, що належать до різних законів, у тому числі процесуальних. Це стосується прикладеного зв'язку між собою кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законів. Також при цьому цілком доречним є використання й додаткових, профільних нормативно-правових актів, які визначають правовий статус учасників таких правовідносин, зокрема прокурора, адвоката тощо. Така правова конвергенція комплексу нормативно-правових актів як матеріального так й процесуального змісту, як приклад, є характерною для врегулювання правовідносин, які відображають собою міжгалузєвий інститут звільнення від відбування покарання. Таким чином, правові принципи, які є основною для врегулювання зазначених правовідносин є одночасно характерними та прийнятними для всіх галузей права, норми яких задіються при цьому. Вказане твердження, як вбачається, у повній мірі актуалізує змагальність як право-

вий принцип для сфери регулювання правовідносин нормами галузі кримінально-виконавчого права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Харченко І.О. Принципи публічності, змагальності та забезпечення засудженому права на захист у стадії виконання вироку. Держава і право : Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького. Вип. 20. Київ, 2003. С. 422–425.
3. Яновська О.Г. Правові умови реалізації засад змагальності у кримінальному судочинстві. Право України, 2011. № 4. С. 197–204.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.